

Қ. КАМАЛОВТЫҢ ӨМИРИ ХӘМ ИЛИМИЙ-КӨРКЕМ ДӨРЕТИҮШИЛИГИ

Қ.Алламбергенов – филология илимлериниң докторы, профессор
Әжияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: инсоний фазилат, муаллиф позициясы, илимий-бадий ижод, қарақалпақ хикаяларининг ривожланиш йўллари, бадий метод эволюциясы, «Маржонгул», «Хаёт», хикаялары.

Ключевые слова: человеческое качество, авторская позиция, научно-художественное творчество, повести «Маржангуль», «Жизнь», пути развития каракалпакских повестей, эволюция художественного метода.

Key words: human quality, the author's position, scientific-artistic creation, stories «Marjangul», «Life», ways of development of Karakalpak stories, evolution of literary-artistic method.

«Жаксының жаксылығын айт, нуры тассын» дейди халқымыз. Сол айткандай, филология илимлериниң докторы, профессор, Қарақалпақстанға мийнети синген мәдениет хызметкери, Өзбекстанға мийнети синген халық билимлендириў хызметкери Қонысбай Камалов, мине, усындай үлкен инсаныйлық пазыйлетлерди өз өмириниң баслы мақсети етип алған хәм сол мақсетти жеке өмири менен илимий-көркем дөретиўшилигиниң де тийкарғы мазмунына айландыра алған әжайып инсан, билимдан алым еди.

Жоқарыда атап өткенимиздей, адамзат хақында жаксы нәрселерди ойлаў, инсанларға қандай да бир жаксылық ислеў ушын гүресий, эпиўайылық, кәтқудалық, мәселелерди эмоция менен емес, ақыл тәрезисине салып, парасатлы шешиў, сапхұжданлылық, улыўма айтканда, жаксылыққа жанықумарлық, жоқары адамгершилиқ, профессор Қ.Камаловтың өмирдеги инсан сыпатында ең баслы кредосы-ағла пазыйлетлери болды.

Қ.Камаловтың усы инсаныйлық пазыйлетлери соңын ала оның илимий-көркем дөретиўшилигиндеги авторлық позициясының да баслы принциплерине айланды. Ол не хақында, ким хақында жазбасын, қандай да бир жаксы нәрсе, жаңа нәрсе айтқысы келди, биреўге уксағысы, ески трафарет жоллардың сыйғағы шығып қалған тәреплеринен жүргиси келмеди. Усы жаңалыққа жанықумарлық оны үлкен алым етип жетилтирди.

Мине, усындай әжайып инсан, билимдан алым Қонысбай Камалов 1939-жыл 5-декабрьде Шымбай районының «Таза жол» аўылында туўылды. 1956-жылы орта мектепти питкергеннен кейин өз аўылында бир неше жыл жумыс ислеген ол 1960-жылы Қарақалпақ мәмлекетлик педагогикалық институтының тарийх-филология факультетине оқыўға киреди. 1965-жылы айрықша бақалар менен тамамлайды хәм усы институттың Қарақалпақ әдебияты кафедрасына оқытыўшы етип қалдырылады. 1968-жылы ноябрьде М.В.Ломоносов атындағы Москва мәмлекетлик университетиниң миллий әдебиятлар кафедрасының аспирантурасына киреди. Аспирантураны тамамлағаннан соң 1971-жылдан баслап Қарақалпақ мәмлекетлик педагогикалық институтының Қарақалпақ әдебияты кафедрасында ислеи баслады. 1973-1980-жылларда Қарақалпақстан Жазыўшылар аўқамының органы «Әмиўдәрә» журналында әдебий-көркем критика бөлиминиң баслығы, жуўаплы хаткер, бас редактордың орынбасары лаўазымларында ислеиди.

1980-жылдың октябринен Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университетинде илимий-педагогикалық жумысларына және қайта араласып, ол жерде 1990-жылдың сентябринен шекем ислеийн даўам етеди. Ал, 1990-2001-жылларда болса Әжияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтында Қарақалпақ тили хәм әдебияты факультетиниң деканы, Қарақалпақ әдебияты кафедрасының баслығы лаўазымларын атқарады.

Қонысбай Камалов Республикамызда миллий әдебий-көркем ойдың, тәлим-тәрбия тараўының раўажланыўына үлкен үлес қосқан алым-педагог жазыўшылардың бири еди.

Оқыўшы хәм студентлик дәуирлеринде көп санлы гүрриндер, очерклер менен бир қатарда көлемли

«Маржангул», «Өмир» повестлерин жазып, бул дөретпелерин республикалық газета-журналларда дағазалап барды. 1962-жылдың сентябринде өткерилген Өзбекстан Жас Жазыўшыларының семинарына, 1963-жылдың апрелинде Фрунзе қаласында болып өткен Орта Азия хәм Қазақстан республикалары студентлериниң илимий-теориялық конференциясында илимий баянатлары хәм көркем дөретпелери менен қатнасты. 1976-жылдан Жазыўшылар аўқамының ағзасы, 1986-жылдан Кеңес республикасы тарқағанға шекем бурынғы Аўқам Жазыўшылар аўқамы қасындағы әдебий-көркем критика бойынша Кеңестің ағзасы болды. Ол Москвада, Казаньда, Ригада, Ташкентте, Фрунзеде Бакуде, Тбилисиде өткерилген XX әсир әдебияты мәселелерине арналған илимий-теориялық әнжуманларда шығып сөйледи хәм Пүткил дүнья жүзлик Тюркологиялық V хәм VI конференцияларында да баянатлары менен қатнасты.

Оның илимий макалалары «Большая Советская энциклопедия», «Литературная энциклопедия» кітапларында, «Вопросы литературы» журналында басылды. Алым хәм жазыўшы Қ.Камалов гүррин хәм повестьлер жазыў менен бирге, «Қарақалпақ әдебиятында повесть жанрының эволюциясы» деген темада кандидатлық, «Қарақалпақ әдебиятында көркем методтың эволюциясы» деген темада докторлық диссертация жақлады хәм ол бул темаларда арнаўлы монографияларын баспадан шығарды. Атап айтсақ, оның 1978-жылы «Қарақалпақстан» баспасы тәрепинен жәрияланған дәслепки монографиясы қарақалпақ повестлериниң раўажланыў жолларын хәр тәрепле изертлеўге бағышланған жумыс болып, онда XX әсирдин 30-жылларынан баслап, 70-жыллар аралығында хәр қыйлы тематикаларда, хәр қыйлы жанрлық формаларда дөрелген барлық повестьлер арнаўлы түрде илимий-теориялық талқы елегинен өткерилди. Қ.Камалов бул монографиясының дәслепки бабында повестьлердин пайда болыўы хәм қәлиплесий жоларының дереклерин анықлай отырып, туңғыш қарақалпақ повестьлери сыпатында М.Дәрибаевтың «Мыңлардың бири», Ә.Шамуратовтың «Ески мектепте», Ж.Аймурзаевтың «Қуўат» повестьлерин конкрет әдебий-көркем дереклер сыпатында тийкарғы изертлеў объекти етип алады. Атап айтканда, сыншы алым бул повестьлердин жанрлық-стильлик раўажланыў бағдарларын анықлағанда, оларды жанрлық форма сыпатында «эпикалық», «лиро-эпикалық» деген терминлик атамалар менен атағанды мақул көреди хәм бул пикирлерин тастыйықлаў ушын дәстиярлы дәлиллер келтиреді.

Бирақ, монографиядағы тийкарғы бағдар қарақалпақ повестьлериниң жағдайы, оның эволюциясы болып есапланғанлықтан сыншы автор усы жолдағы қарама-қарсылықлы раўажланыўды да дурыс көрсете алған хәм мәселеге әдебий-теориялық, сын көзқарасынан объектив қатнас жасаған. Мысалы, монографиядағы повестьтин миллий сағалары, оның қәлиплесий дәуирлери хақында жазылған бағдарда усы сыпатлар айкын көзге тасланады.

Қ.Камаловтың 70-жыллардағы қарақалпақ әдебиятаныў илими менен сынындағы усындай кеңлик хәм тереңликке умтылған жумысларының және бири – оның «Қарақалпақ әдебиятында көркем методтың эво-

люциясы» (1988) деген әдебий-теориялық монографиясы болып табылады. Монографияның темасы менен проблемасы хәм таңланған әдебий объекти гөне болғаны менен, ол арқалы сыншы алым әдебиятымызға зәрүрли болған дурыс әмелий-теориялық жуўмақлар жасаўшылығы менен илимий жәмийетшиликтиң дыққатын өзине тартты.

Бүгинги көзқарастан жеңил түсиник пенен бахалаўшылар ушын ҳазирги дәўирде бул китапта ортаға қойылған машқаланың әхмийети қалмағандай болып та көриниўи мүмкин. Бирак, бизиңше, бул метод ўақтында бурынғы аўқамға жәмленген мәмлекетлердиң әдебиятларында ғана емес, ал Батыс Европаның, хәттеки Американың бир неше мәмлекетлери әдебиятында да әмир шынлығын сүўретлеўши көркем метод болғанлығын жасыра алмаймыз. Сол себепли де Қ.Камаловтың бул әдебий-теориялық монографиясы өз ўақтының идеялық хәм эстетикалық талаплары туўғызған, соның менен бирге, усы проблеманы талапқа сәйкес түрде шешип берген жумыслардың бири ретинде қараў шынлыққа сәйкес келеди. Бул монографияның әхмийетли жери сонда мийнетте алым сыншы көркем метод туўралы өзинен бурынғы қарақалпақ әдебиятында да усы бағдарда исленген мийнетлерде жиберген әдеўир олқылықлар менен кемшиликлерди, теориялық сайызлықларды толықтырады. Атап айтқанда, белгили қарақалпақ әдебиятшы алымлары Н.Жапақовтың [2] Қ.Максетовтың [4] көркем метод туўралы айтқан пикирлери сол дәўир бүгинги көзқарасын алып қарағанда еле де гейпара қарап шығыўды талап ететуғын еди хәм Қ.Камалов усы кемшиликлерди өзинше есапқа ала отырып, оны хәр тәрәппе дурыс шешиўге умтылған деўге болады.

Сөз етилип отырған монографияның «Методтың бирлиги хәм стильдиң көп түрлилиги» деген бабы дәретиўшилиқ хәм әмелий көзқарастан қарағанда да қызықлы хәм бүгинги көркем дәретиўшилиқ, бүгинги шығармашылық пенен тиккелей тығыз байланыслы болып есапланады. Изертлеўши хәм сыншының дурыс жазғанындай, «... ҳақыйқатында да, реализм әмир шынлығын хәр тәрәппе сүўретлеўге бейим, творчество еркинлигин шеклемейтуғын, формалардың ашық системасы екенлигин көрсетеди. Екинши жер жүзлик урыс дәўиринен баслап қарақалпақ әдебиятында реализмнің лирикалық, реалистлик, сатиралық хәм романтикалық стильлик ағымлары күшли раўажланды. Мифологиялық, романтикалық сүўретлеўдиң де гейпара элементлери пайда болмақта...» [3:226].

Әдебиятлар

1. Ахметов С. Қарақалпақ әдебий сыны. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1993. 283-б.
2. Жапақов Н. Социалистик реализм жолында. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1967. Революцияға шекемги қарақалпақ әдебиятында реализм мәселеси. -Нөкис:1972.
3. Камалов Қ. Қарақалпақ әдебиятында көркем методтың эволюциясы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988. 226-б.
4. Максетов Қ. Қарақалпақ фольклорының эстетикасы. -Нөкис: «Қарақалпақстан» 1968.

Мақолада ХХ аср қарақалпақ адабиёті ва адабиётшунослигининг йирик вакили, атоқли танкидчи ва адабиётшунос Қ.Камаловнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида кенг турда назарий талқинлар ишланиб, айниқса унинг қарақалпақ хикоялари ва қарақалпақ адабиётидаги ижодий метод эволюциясини ўрганишға қўшқан хиссаси ҳақида етарлича фикрлар билдирилган.

Статья посвящается научно-теоретическому анализу жизни и творческой деятельности известного литературоведа, критика, учёного и представителя литературоведения и каракалпакской литературы XX века К.Камалова. В частности, автор статьи рассматривает весомый вклад учёного в изучение каракалпакской повести и художественного метода в каракалпакской литературе.

SUMMARY

The article is devoted to the scientific theoretical analysis of life and creative activity of the famous specialist in literature, critic, scholar and representative of literary criticism and Karakalpak literature of the XX-th century K.Kamalov. In the focus of the author's attention is the great contribution of the scholar into the study of such genre as a story and the literary-artistic method in Karakalpak literature

Ҳақыйқатында да, бул изертлеўши алымның хәм сыншының Кеңеслик дәўир әдебияты методының күни питти, енди оны аўызға да алыўымыз мүмкин емес деп гейпара «билгишлер» шаўқым салып жүрген ўақытлары жазған батыл пикирлери еди хәм бул илим менен көркем творчествоның қәнигелери тәрәпинен өз қуўатлаўшыларын тапты. Соның ушын да профессор С.Ахметов бул китап туўралы: «бул мийнет бизиң миллий интеллигенциямыздың ўәкиллериниң улыўма союзлық әдебият проблемаларын шешиўге таярлықлы екенлигин көрсете алды» [1:283] деп жазды.

Қонысбай Камалов мектеплер менен жоқарғы оқыў орынларының, академиялық лицейлер менен кәсип-өнер колледжлериниң стандартларын, концепцияларын, бағдарламаларын, сабақлықларын жазыўға қатнасты.

Ол Өзбекстан жоқары хәм арнаўлы оқыў орынлары министрлигиниң, Өзбекстан Жаслар аўқамының және профсоюзлар комитетиниң, Қарақалпақстан Жоқарғы Кеңесиниң Хүрмет жарлықлары менен сыйлықланған. Оған «Қарақалпақстанға мийнети сиңген мәдениет хызметкери», «Өзбекстанға мийнети сиңген халық билимлендириў хызметкери» атақлары берилген.

Қ.Камалов өз әмириниң соңғы демлерине шекем илим, көркем дәретиўшилиқ, педагогикалық хызметлер менен хәм нәпес болып жасады. Соңғы ўақытлардағы илим изертлеў жумыслары тийкарында «Кәрўан басы», «Дала бүркити» атамасындағы илимий мақалалар топламларын, «Әмир» повестин, орта мектептиң жоқары класслары ушын «Қарақалпақ әдебияты» сабақлығын баспадан шығарды. Дүнья әдебияты классиклери болған Э.Хемингуей, Г.Маркестин ислеген аўдармалары республикалық газета-журналларда жәрияланды.

Ол 2000-жыллардың басында дәретиўшилиқ йош хәм күшке толысып турған шағында еди. Әттең, биймезгил келген сум әжел халқымыздың сүйикли перзенти, кеўли дәрьядай кең бир әжайып алымымызды арамыздан ерте алып кетти. Лекин, бәрхама жаны жақсылыққа, жаңалыққа кумартып туратуғын бул бийхазар әжайып инсан хәм алым 62 жыллық азаматлық, 40 жылдан аслам дәретиўшилиқ әмиринде идеялық-көркемлик жақтан тийкарлы хәм тыянақлы, аз да болса саз, дана-дана дәстиярлы мийраслар қалдырды. өзиндей көп билимдан шәкиртлер таярлап кетти. Бул шәкиртлериниң көпшилиги дерлик хәзир илим кандидатлары, илим докторлары болып жетилисти.

Сол ушын да бул зәбердес алым, белгили жазыўшы, әжайып устаз Қ.Камаловтың жарқын естелиги халқымыздың қалбинде мәңги сақланып қала береді.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ